

نقش ساختار مدیریت شهری در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی (مطالعه موردی: شهر همدان)

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۳/۰۷/۰۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۰۷/۰۵

سمیه صفی* (دانش آموخته ی دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران)
اصغر نظریان (استاد گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران)

چکیده

تمرکز روز افزون جمعیت در نواحی شهری و رشد سریع شهرنشینی ناشی از مهاجرت مشکلاتی را در ارائه خدمات مناسب به شهروندان به وجود می آورد. در این رابطه نقش مدیران شهری کاردان در قالب یک نهاد مدیریتی فراگیر و کارآمد در رفع مشکلات و نیازهای روز افزون شهروندان ضرورت پیدا می کند.

شهر همدان نیز با سابقه تاریخی کهن و افزایش روز افزون جمعیت که در دهه های اخیر اتفاق افتاده است از این قاعده مستثنی نیست. بنابراین در پژوهش حاضر شناسایی عوامل موثر در بهبود ساختار مدیریت شهری و تاثیر آن در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی همدان مورد توجه قرار گرفته است. در این راستا با این فرض که مدیریت شهری همدان تنها با مشارکت بیش تر شهروندان، حفظ حقوق شهروندی و ارائه خدمات مناسب به آنان می تواند در اداره امور شهر و توسعه ی فرهنگ شهر و شهرنشینی موفق باشد؛ به نقش و عملکرد مدیریت شهری همدان پرداخته است. در مجموع روش این پژوهش توصیفی- تحلیلی، کاربردی و مبتنی بر پیمایش می باشد. در این روش از گردآوری اطلاعات، مطالعات اسنادی و میدانی (تهیه پرسش نامه) استفاده شده است، و جامعه ی مورد مطالعه شهر همدان و حجم نمونه ۳۶۹ نفر می باشد که جهت ورود اطلاعات و داده ها و تجزیه- تحلیل آنها نیز از نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتیجه این که ساختار مدیریت شهری همدان از انسجام، انعطاف پذیری، کارآمدی و مشارکت لازم برخوردار نیست و نیاز است جهت ارتقای فرهنگ شهر و شهرنشینی شهروندان همدانی توجه بیش تر و برنامه ریزی دقیق تری داشته باشد. همچنین با توجه به این موضوع که اکثر

* نویسنده رابط: somayeh_safi2000@yahoo.com

شهروندان همدانی با مفهوم حقوق شهروندی آشنایی چندانی ندارند و در اداره امور شهر رغبت چندانی از خود نشان نمی‌دهند بنابراین آگاه‌سازی، آموزش و توانمند سازی شهروندان جهت ارتقای مهارت‌ها و کسب عادت‌های صحیح زندگی اجتماعی پیش شرط لازم در اداره امور شهر می‌باشد و این امر نیاز به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری اجتماعی دارد که مدیریت و حاکمیت شهری همدان می‌تواند تنها از این طریق به توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی نزدیک‌تر شود.

واژه‌های کلیدی: مدیریت شهری، فرهنگ شهر و شهرنشینی، مشارکت شهروندان، همدان

۱- مقدمه و طرح مسأله

ساماندهی و برنامه‌ریزی‌های شهرهای جهان که از سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم در کشورهای پیشرفته آغاز شده بود، در دهه‌های اخیر مورد توجه برنامه‌ریزان شهری در کشورهای در حال توسعه قرار گرفت و به منظور یافتن راه‌حل‌های منطقی در نظم‌دهی در طرح‌ریزی شهری علاوه بر سیاست‌های راه‌بردی و کلان، سیاست‌های راهبردی خاصی در مجموعه‌های شهری و مناطق کلان شهری نیز مورد نظر واقع شد (شکویی، ۱۳۸۲: ۱۸۹).

از دهه‌ی ۱۹۷۰ به بعد، پارادایم جدیدی از تحلیل فضایی شهر مورد توجه قرار می‌گیرد، جغرافیای رادیکال که در بین سال‌های ۱۹۷۳-۱۹۹۰ و به دنبال جنگ ویتنام مطرح شد عدالت اجتماعی برای همه طبقات اجتماعی را مطرح ساخت. در این مکتب اساس کار جغرافی‌دانان تأکید بر مسائل اجتماعی-اقتصادی مردم است. آنان توزیع درآمد در شهرها، میزان دسترسی مردم به خدمات عمومی و خصوصی کالاها، اوضاع محیط زندگی، عوامل مؤثر در درآمد خانواده‌ها و کیفیت زندگی مردم در محلات و مناطق داخلی شهرها را مورد مطالعه قرار دادند. با بروز مشکلات عدیده‌ی شهری از دهه ۱۹۸۰ به بعد موضوع جدیدی در مدیریت و برنامه‌ریزی شهری مطرح شد و آن توجه به نقش مقامات محلی و شورای شهر و شهروندان به عنوان سرمایه‌های اجتماعی شهرها بود (همان).

در حال حاضر تعامل فرهنگی و مشارکت مدنی به دلیل ضعف ساختار و قوانین مدیریتی و عدم آشنایی مردم در اداره امور شهرها هنوز نتوانسته چندان خودنمایی نماید و این مسأله ای است که در حال حاضر اکثر شهرها و از جمله شهر همدان را از این قاعده مستثنی نکرده است. با توجه به موقعیت همدان و و سابقه تاریخی آن به عنوان پایتخت تمدن و به نوعی فرهنگ ایران زمین، شناسایی عوامل مؤثر در بهبود ساختار و عملکرد مدیریت شهری و تأثیر آن در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی مورد توجه و اهمیت پژوهش حاضر قرار گرفته است.

شهر همدان در سرشماری سال ۱۳۳۵، ۱۶۵۷۸۵ نفر جمعیت و در سرشماری سال ۸۵، ۴۷۹۶۴۰ نفر جمعیت داشته است. و در سال ۱۳۱۰ نیز اولین برنامه‌ریزی و طراحی شهری را در آن شاهد بوده‌ایم همچنین در طی سال‌های گذشته ۳ برنامه جامع توسعه را پشت سر گذاشته است و با توجه به این که مشروطه‌خواهی در همدان خصوصاً پیش از دیگر شهرهای ایران رخ نمود واز نتایج آن تأسیس ادارات- انجمن شهر- شهرداری- دادستانی بود. (در این شهر به کوشش ظهیر الدوله، نخستین مجلس شورای محلی تشکیل شد. با آغاز سلطنت رضا شاه، از آن‌جا که وی سال‌ها مسؤول لشکر قزاق همدان بود، توجه خاصی به عمران این شهر

نمود و یک طراح آلمانی براساس مدل شعاعی، طرح جامع شهری همدان را کشید. هم اکنون همدان جزو معدود شهرهای دارای نقشه طراحی شده شهری ایران است. اما علی‌رغم سوابق دیرینه تاریخی و گسترش تحولات کالبدی و جمعیتی هنوز نتوانسته آن‌طور که باید در مدیریت شهری موفق باشد و در موارد زیر شرایط مناسب را فراهم نماید: آموزش شهروندی، شناخت دقیق نیازهای شهر و شهروندان، ارائه خدمات شهری متناسب با نیاز شهروندان، حفظ و رعایت حقوق شهروندی، افزایش همکاری ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی و خصوصی، روابط بیش تر و مؤثرتر بین شهروندان و مدیران، استفاده بهینه از سرمایه و بودجه مالی موجود در جهت توسعه شهر و فرهنگ شهر و شهرنشینی، وجود شهردار مدرسه و شورای محله، و... علاوه بر موارد ذکر شده، نامتناسب بودن فرهنگ شهری به دلایل مختلف از جمله مهاجرت‌های روستائیان به شهر در بیش تر مواقع، با سازمان شکنی اجتماعی و تغییر ساختار سنتی به همراه است و این خود مساله ای است جهت کند شدن رشد فرهنگ شهر و شهرنشینی همدان و تلاش بیش تر مدیریت شهری و تغییراتی در ساختار آن را می طلبد تا بتواند این ناهمگونی ها را بهبود بخشد.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

پیشینه تاریخی مدیریت شهری به سال ۱۹۷۶ بر می گردد که در کنار مفاهیمی چون برنامه‌ی توسعه‌ی پایدار شهری و پروژه‌ی شهر سالم در دستور کار یکی از برنامه‌های توسعه‌ی سازمان ملل (UNOP) با عنوان برنامه مدیریت شهری قرار گرفت. این برنامه که به منظور کمک به توسعه‌ی شهرهای جهان سوّم مطرح شد، مجموعه‌ی سیاست‌ها و برنامه‌هایی است که برای شهرهای کشورهای در حال توسعه به خصوص شهرهای بزرگ ارائه می‌شود (پاپلی یزدی، ۱۳۸۹: ۳۲۳).

نظریه‌ی مدیریت مداری شهری پال (۱۹۷۵) نیز چنین بیان می‌کند که این نظریه موضوع بسیاری از مطالعات شهرشناسی بنیانی، که مبتنی بر نظریه‌پردازی است و جهت‌گیری علمی محض دارد و مرزهای دانش شهرشناسی را گسترش می‌دهد، قرار گرفته است. از نظر پال نقش مدیران شهری (اعم از شهرداران، مدیران شرکت‌های ساختمانی، مدیران دولتی مرتبط با امور شهری) در توزیع منابع از اهمیت خاصی برخوردار است. پال روی استقلال نسبی مدیران شهری تأکید دارد، با وجود این مطالعات شهرشناسی اخیر در زمینه‌ی مدیریت‌گرایی نشان داده است که مدیران تحت تأثیر گروه‌های اقتصادی، مقررات دیوان‌سالاری و مقررات نظام مدیریت شهری هستند و بر خلاف نظریه پال از استقلال عمل مورد انتظار برخوردار نیستند (پاپلی

یزدی، ۱۳۸۹: ۳۲۸). در مجموع سابقه‌ی نظریه پردازان در مورد مدیریت و تصمیم‌گیری به عنوان عامل اصلی و غالب در روند شهرسازی فراتر از قرن حاضر نمی‌رود (همان، ۳۲۳).

به طور کلی ساختار مدیریت شهری باید مبتنی بر اصولی باشد که در واقع پی و شالوده‌ی این ساختار را به وجود می‌آورند. این اصول را به ایجاز می‌توان چنین بر شمرد:

(۱) اصل تربیت شهری و آموزش شهروندی؛

(۲) اصل نظریاتی مداوم از شهروندان؛

(۳) اصل ضوابط مدون و منتشر شده برای آگاهی و راهنمایی شهروندان؛

(۴) اصل رعایت بعد زمان در اقدامات و اجرای امور؛

(۵) اصل جلب اعتمادبخش مردمی و بخش خصوصی؛

(۶) اصل اختیار و مسؤلیت؛

(۷) اصل بازبینی و تجدیدنظر در اقدامات انجام شده و پندآموزی از تجربیات گذشته (مزینی، فصلنامه مدیریت شهری، ش ۲، ص ۵۲) و رسیدن به چنین اصولی می‌تواند در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی بسیار موثر باشد.

در مجموع توسط تعدادی از دانشجویان رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، شهرسازی و مدیریت پژوهش‌هایی صورت گرفته است که در جای خود با اهمیت و قابل استفاده است و در آن‌ها اشاراتی به مدیریت شهری در شهرهای ایران شده است از جمله: علیرضا دبیر (۱۳۹۰)، مهدی نورمحمدی (۱۳۷۸)، کاوه ضیافتی (۱۳۸۵)، هژار خالدی (۱۳۸۹)، شادی بیگلری (۱۳۸۹)، حمید عباسی شکوهی (۱۳۷۹)، مصطفی خزایی (۱۳۸۷)؛ اما تنها رساله‌ای که در خصوص شهر همدان در ارتباط با مدیریت شهری در سال ۸۸ انجام شده است با عنوان "تقویت روحیه شهروندی در مدیریت کلان شهرها" (نمونه موردی: شهر همدان) توسط خانم دکتر فتانه دانشمند به راهنمایی جناب آقای دکتر اصغر نظریان می‌باشد که ضمن تأکید بر تقویت روحیه و حقوق شهروندمداری در شهر همدان، جایگاه مردم در برنامه‌ریزی و حرکت به سمت شهروندمداری پی‌گیری شده است.

بنابراین می‌توان گفت پژوهش حاضر در خصوص نقش ساختار مدیریت شهری پژوهش

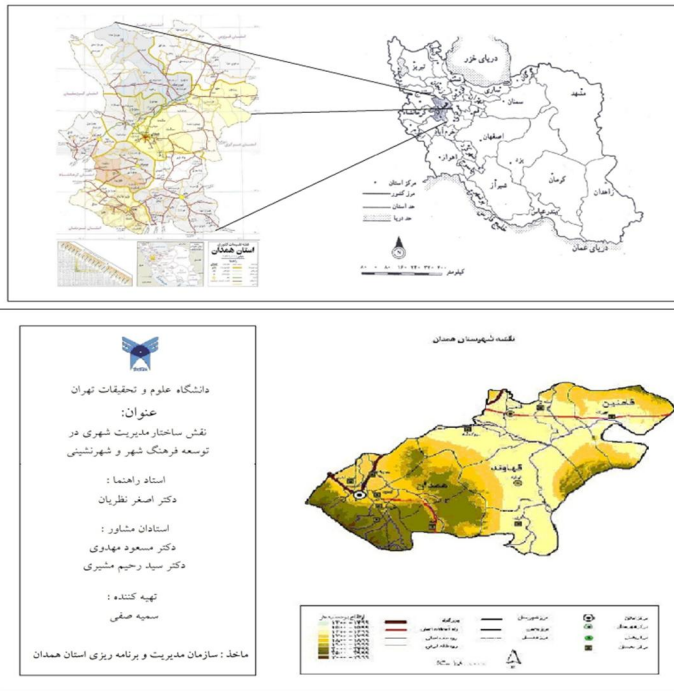
جدید و نویی می‌باشد.

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی، کاربردی و مبتنی بر پیمایش می باشد. جهت جمع آوری اطلاعات از روش کتابخانه ای و میدانی (از ابزار پرسش نامه جهت گردآوری نظرات شهروندان) استفاده شده است. از آنجایی که روش تحقیق مورد نظر از نوع توصیفی است و متغیرها در سطح سنجش اسمی، رتبه‌ای و گاه فاصله‌ای قرار دارند از آزمون‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. جهت آزمون فرضیه‌های پژوهش و یافته‌های حاصل از آن از آزمون‌های تی تک گروهی برای مقایسه نمرات گروه نمونه با ملاک جامعه، و تحلیل رگرسیون چند متغیری با روش همزمان جهت آزمون فرضیه‌های پژوهش استفاده شده است؛ و در ورود اطلاعات و داده‌ها و تجزیه - تحلیل آنها از نرم افزار آماری SPSS بهره گرفته شده است.

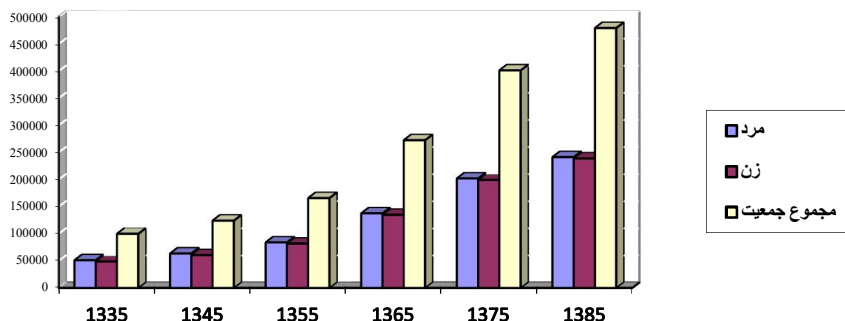
۴- ویژگی های عمومی محدوده مورد مطالعه

همدان کنونی یا هگمتانه کهن اولین پایتخت نخستین تشکیلات حکومتی (دولت ماد) در ایران بوده و در طول تاریخ از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده است؛ طوری که در جلسه مورخ ۱۳۷۰/۲/۲ شورای عالی شهرسازی و معماری کشور، به عنوان یکی از شش شهر تاریخی فرهنگی کشور شناخته شود. (همان طور که در نقشه شماره ۱ ملاحظه می شود) طبق آمار سال ۸۵، استان همدان با وسعتی معادل ۱/۲ درصد از مساحت کشور جمعیتی حدود ۱۷۰۳۲۶۷ هزار نفر را در بخش شمالی زاگرس مشرف به فلات مرکزی ایران در خود جای داده است. این شهرستان از شمال با کبودرآهنگ و رزن، از شرق با استان مرکزی و از جنوب با ملایر و تویسرکان و از غرب هم با بهار هم مرز است.

نقشه ۱: موقعیت استان و شهرستان همدان

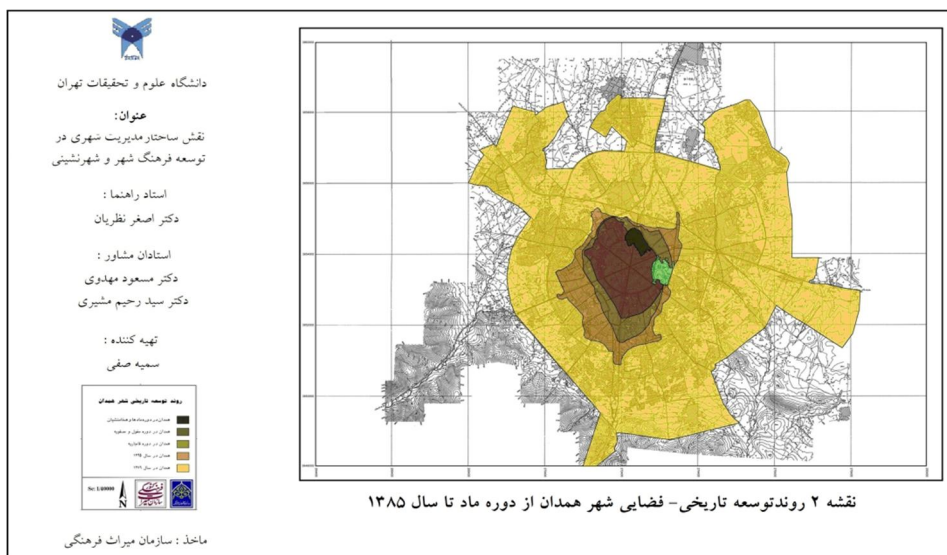
بررسی تغییرات جمعیت استان بین سال‌های ۷۵ تا ۸۵ نشان می‌دهد که جمعیت از حدود ۱۶۷۷۹۵۷ نفر در سال ۷۵ به ۱۷۰۳۲۶۷ در سال ۸۵ افزایش یافته است که از رشد سالانه حدود ۰/۱۵٪ برخوردار بوده است. براساس نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر همدان ۴۷۹۴۶۰ نفر می‌باشد. این در حالی است که جمعیت این شهر در سال ۱۳۳۵ فقط ۹۹۹۰۹ نفر بوده است. درصد جمعیت شهرنشین به کل جمعیت در شهر همدان ۵۹/۲ درصد می‌باشد. نرخ رشد جمعیت شهر همدان بین سال‌های ۷۵-۸۵ برابر با ۱/۶۹ درصد بوده است. طبق آمار در سال ۸۵ از جوانی جمعیت کاسته و به گروه بزرگسالان و کهنسالان افزوده شده که نشانی از کنترل جمعیت می‌باشد. درذیل ساختار جنسی جمعیت شهر همدان با ذکر نموداری قابل مشاهده است.

نمودار شماره ۱: تغییرات ساختار جنسی جمعیت شهر همدان براساس سرشماری ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵
(مأخذ: سرشماری نفوس و مسکن آمارهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵)

مهاجرت روستاییان به شهر نیز آثاری دارد که توسعه‌ی شهرنشینی یکی از این آثار می باشد که این امر بر بافت کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهر همدان اثر گذاشته و نمونه بارز آن فزونی نرخ رشد جمعیت شهر همدان نسبت به سایر شهرهای استان و نرخ رشد منفی جمعیت روستاهای استان و بالاخص ایجاد سکونتگاه های غیررسمی در حاشیه شهر همدان می باشد. در همدان براساس برآورد ها اسکان غیررسمی حدود ۳۰ درصد جمعیت شهر را تشکیل می دهد. این محلات ندرتاً با بقیه بافت های شهری اختلاط و التقاط می یابند و این عاملی است که بر مشکلات (فرهنگی) شهر همدان نیز افزوده است. همان طور که گفته شد افزایش جمعیت در شهر همدان همراه با گسترش کالبدی - فضایی بوده است. طبق آمار، رشد و توسعه‌ی همدان در تمام دوره های سرشماری به ویژه از سال ۱۳۵۵-۱۳۷۰ بر اثر افزایش ناشی از مهاجرت روستائیان به شهر و ادغام شدن روستاهای اطراف شهر بوده که باعث توسعه کوتاه مدت شهر همدان شده و این شهر را به یکی از مترو پل های منطقه ای غرب ایران تبدیل کرده است. در مجموع می توان رشد فیزیکی و فضایی شهر همدان را در پنج دوره مطالعه نمود (دانشمند، فصلنامه آمایش، ش ۸، ص ۹۷) دوره اول قبل از پیاده شدن طرح کارل فریش آلمانی در سال ۱۳۱۰ می باشد. دوره دوم از سال ۱۳۱۰-۱۳۳۰ می باشد و این دوره به تغییرات فیزیکی در بافت قدیمی شهر منجر می شود و طرح شعاعی پیشنهادی (شش ضلعی) توسط کارل فریش در میدان اصلی شهر انجام می شود. سومین دوره تحول شهری در همدان دوره توسعه و رشد فیزیکی این شهر قبل از طرح جامع در فاصله سال های ۱۳۳۰-۱۳۴۵ می باشد. در این دوره به دلیل مهاجرت روستائیان و افزایش جمعیت دو ناحیه

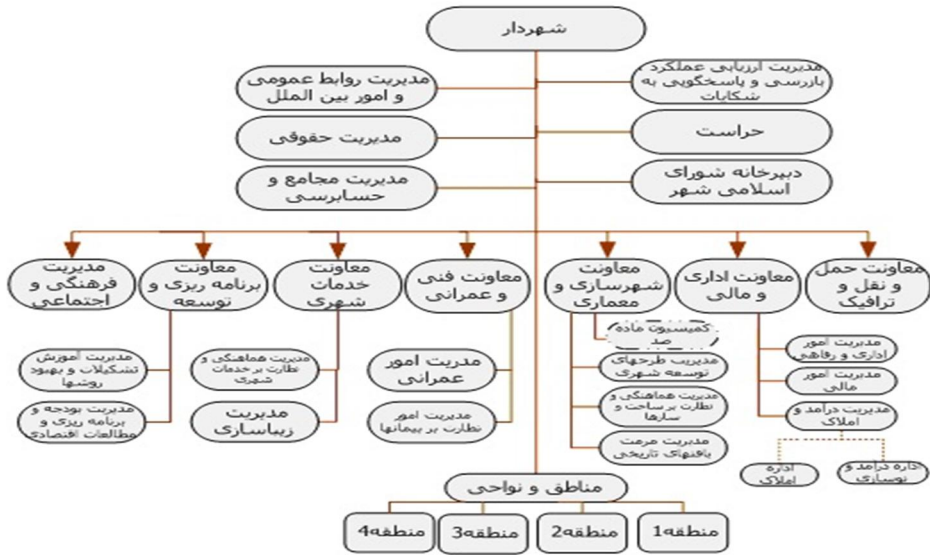
فقیر نشین شهری در حاشیه شهر تشکیل می گردد. دوره چهارم تحولات که دوره توسعه شهری در دوران طرح جامع است بین سال های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۷ می باشد که در این دوره نیز تحولات و تغییرات زیادی شهر را دستخوش دگرگونی می سازد. البته اولین طرح جامع از سال ۱۳۵۲ به مرحله اجرا گذاشته شد و به علت افزایش میزان نقدینگی دولت در اثر بالا رفتن ارزش بهای نفت و افزایش میزان تولید آن، تغییرات قابل ملاحظه بود (مالکی، ۱۳۸۶: ۱۱۰). در مجموع بین سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ شهر همدان تحت تاثیر آثار چهار اتفاق عمده و تعیین کننده متحمل تغییرات اساسی چه در زمینه های اجتماعی - اقتصادی، فرهنگی و چه از جهت سیمای شهری بوده است. تبدیل همدان به فرمانداری کل و سپس استان، نقش مرکز خدماتی این شهر را که از دیرباز واجد آن بود دوباره برای آن باز پس آورد. پنجمین دوره بعد از سال های ۱۳۵۷ است که تا امروز تحولات چشمگیری را از نظر گسترش فضایی به دنبال داشته است. از جمله ادغام روستاهای زیاد و گسترش خود جوش و رشد فیزیکی شهر که باعث از بین رفتن باغات و مزارع اطراف شهر شده است و در سرشماری ۸۵ از نظر سلسله مراتب شهری، به ۴ منطقه و ۷۵ محله تقسیم شده که توزیع جمعیت در منطقه ۲ نسبت به سایر مناطق بیش تر است (در نقشه شماره ۲ روند توسعه تاریخی - فضایی شهر همدان قابل ملاحظه می باشد).

۵- تاریخچه شهرداری همدان

می‌توان گفت که حکومت مشروطه ایران در همدان تقریباً چند ماهی قبل از صدور فرمان آن در ایران به یمن وجود حکمران عارف و آزادی‌خواهی چون ظهیرالدوله صفا علی‌شاه در این شهر استقرار یافت. وی پیش از آن که اسمی از مجلس شورای ملی در ایران باشد در شهر همدان مجلس فواید عمومی را بنیاد گذاشت که حکم پارلمان شهری بود و بعدها انجمن ولایتی نام گرفت (شهرداری همدان). یکی از فواید این مجلس و اموری که به آن‌ها توجه می‌کرد ترتیب اداره بلدی و تشکیل مجمع بلدی (همدان انجمن شهر است) بود که متأسفانه اخبار و اسناد قرارهای آن در این خصوص طی سال‌های ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۷ ه.ق به دست نیامده است. در دوره استبداد صغیر ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۷ (۲۳ جمادی‌الاول - ۲۶ جمادی‌الثانی) این مجلس از هم پاشید و حتی ساختمان آن که در محوطه آرامگاه بوعلی بود تخریب شد. پس از تشکیل اردوی ملی مجاهدان در همدان و خلع محمد علیشاه از سلطنت انجمن ولایتی تدریجاً فعالیت خود را از سر گرفت و مجاهدین و آزادیخواهان ترتیب امور بلدی را وجه همت قرار دادند. بنابر بعضی از قرائن شهر همدان از اواسط سال ۱۳۲۷ ه.ق دایره با دفتری به نام بلدیة داشته و رئیس آن نیز عنایت‌الملک همدانی بوده است (همان).

در مجموع شهر همدان، با سابقه‌ای با قدمت نام هگمتانه، یکی از قدیمی‌ترین شهرداری‌های کشور را با سابقه‌ای بیش از یکصد سال (تأسیس در سال ۱۲۸۵ ه.ش.) به خود اختصاص داده است. این شهر از اولین شهردار، یعنی مرحوم میرزا علی اصغر خان ذوالریاستین همدانی تا شهردار کنونی بیش از شصت و یک شهردار داشته است. و در حال حاضر با گسترش و توسعه شهرو افزایش خواسته‌های شهروندان، ساختار تشکیلاتی آن گسترش یافته و با تأسیس شورای شهر در سال ۸۲، تغییراتی را در ساختار خود ایجاد نموده است.

نمودار شماره ۲: ساختار تشکیلاتی مدیریت شهری (شهرداری) همدان
(مأخذ: سایت شهرداری همدان)

۶- داده‌ها و یافته‌های پژوهش

همان طور که گفته شد پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل موثر در بهبود ساختار مدیریت شهری و تاثیر آن در توسعه فرهنگی شهر و شهرنشینی همدان مورد توجه قرار گرفته است و از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی اطلاعات موجود پرداخته شده؛ و علاوه بر روش کتابخانه ای و استفاده از جزوات، اسناد و... از روش میدانی (تهیه پرسش نامه) نیز استفاده شده است. در این پژوهش مفاهیم "مدیریت شهری"، "شهروند" و "فرهنگ شهر و شهرنشینی" مورد بررسی قرار گرفته است.

جهت تدوین یافته‌های پژوهش، پرسش نامه مورد نظر بر اساس جامعه آماری موجود یعنی جمعیت شهر همدان (۴۷۹۶۴۰ نفر) تهیه شده و از کل جمعیت شهر همدان شهروندان ۲۰ و بالای ۲۰ سال مد نظر سنجی قرار گرفته است. تعداد پرسش نامه بر اساس فرمول کوکران ۳۶۹ نفر برآورد شده است. و در قالب ۲۸ سوال عمده و جمعا ۸۸ گویه در میان جامعه آماری مورد نظر توزیع شده است. سوال ها (گویه ها) در این پرسش نامه شامل دو قسمت است:

الف) سؤالات عمومی: در این سوالات سعی شده که اطلاعات کلی در مورد شهروندان

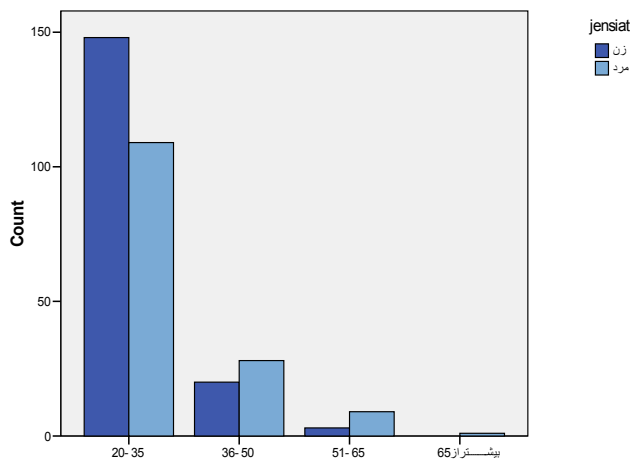
اخذ شود، از جمله: سن، جنس و میزان تحصیلات.

ب) سوالات تخصصی: این سوالات مرتبط با موضوع پژوهش می‌باشد. در مجموع سوالات پرسش نامه نقش و عملکرد مدیریت شهری همدان را در زمینه‌های میزان مشارکت شهروندان (۱۰،۹،۸،۶) حفظ حقوق شهروندی (۴،۵،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴،۱۵،۱۸،۱۹)، ارائه خدمات شهری (۱۷ و ۱۶) و میزان توسعه‌ی فرهنگ شهر و شهرنشینی (۲۰، ۷ تا ۲۸) مورد بررسی قرار داده است. سپس میزان روایی و پایایی پرسش نامه مورد ارزیابی قرار گرفته است. سوالات تخصصی پرسش نامه از طیف لیکرت پیروی می‌کند. طیف لیکرت از پنج قسمت مساوی تشکیل شده و متناسب با موضوع پژوهش تعدادی گویه در اختیار پاسخگو قرار می‌دهد تا گرایش خود را درباره آن مشخص نمایند (حافظ نیا، ۱۳۸۴: ۱۵۱). این طیف از گرایش کاملاً موافق تا گرایش کاملاً مخالف یا (بسیار زیاد تا بسیار کم) کشیده می‌شود؛ که سوالات شماره ۴ تا ۲۸ پرسش نامه از این طیف پیروی می‌کنند. جهت بررسی نمرات هر کدام از سوالات به هر کدام از طیف‌ها شماره‌هایی از ۱ تا ۵ اختصاص داده شده است. مثلاً: به گرایش کاملاً مخالف یا بسیار کم (نمره ۱)، مخالف یا کم (نمره ۲)، نظری ندارم یا تا حدودی (نمره ۳)، موافق یا زیاد (نمره ۴) و کاملاً موافق یا بسیار زیاد (نمره ۵) داده شده است. سپس نمرات خام مربوط به متغیرهای مذکور (مشارکت شهروندان، حفظ حقوق شهروندی، ارائه خدمات شهری و میزان توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی)، با ذکر جداولی شامل میانگین پاسخ‌های داده شده توسط زنان و مردان به همراه جمع کل پاسخ‌ها، انحراف معیار، کم‌ترین و بیش‌ترین نمره داده شده، دامنه تغییرات (تفاوت بین بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین نمره توزیع شده) آورده شده و در قسمت آمار استنباطی نیز از آزمون‌های مورد نظر که در ذیل توضیح داده می‌شود؛ جهت تجزیه-تحلیل و بررسی داده‌ها و یافته‌های پژوهش استفاده شده است. جهت آزمون و تجزیه و تحلیل سوالات پرسش نامه از جمله سوالاتی که عملکرد مدیریت شهری را بر متغیرهای میزان مشارکت شهروندان، حفظ حقوق شهروندی، ارائه خدمات شهری و میزان توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی مورد بررسی قرار می‌دهد از آزمون تی تک گروهی جهت مقایسه‌ی نمرات گروه نمونه با ملاک جامعه استفاده شده است. هدف از کاربرد این آزمون، مقایسه و بررسی تفاوت بین میانگین گروه نمونه با میانگین ملاک جامعه برگزیده شده است. همان‌طور که در صفحه‌های بعد ملاحظه می‌شود عدد مورد نظر که از بررسی نمرات داده شده توسط پاسخ‌دهندگان در مورد متغیرهای مذکور انتظار می‌رود باید عددی باشد که از ۴ کم‌تر است. (نمرات گروه نمونه در این آزمون باید از نمره‌ی ملاک جامعه که در اینجا نمره‌ی ملاک با عدد ۴ یا گزینه زیاد یا موافق سنجیده شده کم‌تر باشد). جهت پیش‌بینی مدل تاثیر متغیرهای مشارکت

شهروندان، حقوق شهروندی و ارائه‌ی خدمات شهری بر توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی همدان از تحلیل رگرسیون چند متغیری باروش همزمان استفاده شده است. با توجه به این که کاربرد یک متغیر برای عمل پیش بینی در خصوص متغیر دیگر را رگرسیون گویند؛ توسعه‌ی فرهنگ شهرنشینی (متغیر تابع) و سایر متغیرها (مشارکت شهروندان، حقوق شهروندی و ارائه خدمات شهری) متغیرهای مستقل هستند که جهت پیش بینی تاثیر هر کدام از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته یا تابع از این روش استفاده شده است و مشخص شده که کدام متغیر مستقل بر متغیر تابع تاثیرگذارتر است.

۷- سن گروه نمونه به تفکیک جنسیت

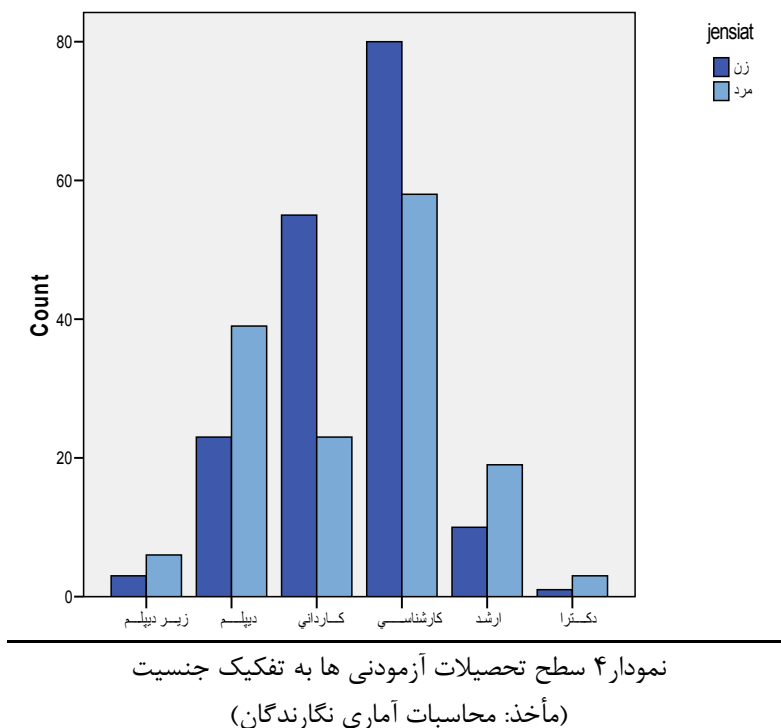
در اولین گام سن گروه نمونه به عنوان یکی از متغیرهای جمعیت شناسی اندازه گیری شده و در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته که برای مشاهده بهتر نمودار ستونی آن‌ها رسم و با عنوان نمودار ۳ گزارش شده است.

نمودار ۳ سن آزمودنی‌ها به تفکیک جنسی
(مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان)

۸- تحصیلات گروه نمونه

در ادامه به بررسی میزان تحصیلات آزمودنی‌ها پرداخته شده که خلاصه‌ای از نتایج آن با عنوان نمودار ۴ گزارش شده است.

در خصوص بررسی سؤالات فوق همان طور که ملاحظه می شود فراوانی پاسخ گویی به سؤالات توسط زنان نسبت به مردان از در صد بیش تری برخوردار است و از نظر تحصیلات نیز اکثر پاسخ گوین در مقطع کارشناسی و کاردانی هستند و خوشبختانه می توان گفت که اکثرا افرادی آگاه و مطلع با مفاهیم به پرسش ها پاسخ داده اند. هم چنین اکثریت پاسخ دهندگان در محدوده سنی ۲۰ تا ۳۵ سال و تأثیرگذار در مدیریت و توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی همدان می باشند. با توجه به تعدد سؤالات و جداول پرسش نامه از بررسی تک تک سؤالات صرف نظر می گردد و در ذیل به بررسی کلی نمرات متغیر های مورد نظر پرداخته می شود.

۹- بررسی نمرات مشارکت شهروندان

در ادامه این پژوهش نمرات خام مشارکت شهروندان مورد مطالعه و بررسی توصیفی قرار گرفته است که خلاصه ای از نتایج آن در جدول ۱ آمده است. بررسی این نمرات بر اساس (سؤالات ۱۰، ۹، ۸، ۶) پرسش نامه صورت گرفته است.

جدول ۱- توصیف نمرات مشارکت شهروندان

مشارکت شهروندان	زن	مرد	کل
میانگین	2.9698	2.9144	2.9439
انحراف معیار	0.61078	0.70826	0.65750
کم ترین	1.00	1.00	1.00
بیش ترین	5.00	4.67	5.00
دامنه تغییرات	4.00	3.67	4.00
تعداد	147	129	276

مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان

همان طور که ملاحظه می شود؛ تعداد کل افراد نمونه پژوهش ۳۶۹ نفر بوده است. افرادی که به سوالات این بخش به شکل کامل پاسخ داده‌اند ۲۷۶ نفر هستند که ۱۴۷ نفر از آن‌ها زن و ۱۲۹ نفر از آن‌ها مرد می‌باشند.

۱۰- بررسی نمرات عملکرد مدیریت شهری در حفظ حقوق شهروندی

در ادامه‌ی نمرات خام عملکرد مدیریت شهری در حفظ حقوق شهروندی مورد مطالعه و بررسی توصیفی قرار گرفته که نتایج آن در جدول ۲ آمده است. بررسی این نمرات بر اساس (سوالات ۴، ۵، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۱۹) پرسش نامه صورت گرفته است.

جدول ۲- توصیف نمرات حفظ حقوق شهروندی

حقوق شهروندی	زن	مرد	کل
میانگین	3.269	3.348	3.306
انحراف معیار	0.651	0.694	0.672
کم ترین	1.69	1.13	1.13
بیش ترین	5.00	4.75	5.00
دامنه تغییرات	3.31	3.63	3.88
تعداد	157	141	298

مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان

همان طور که مشاهده می‌شود تعداد کل افراد نمونه ۳۶۹ نفر بوده است. افرادی که به سوالات این بخش به شکل کامل پاسخ داده اند ۲۹۸ نفر هستند که ۱۵۷ نفر از آن‌ها را زنان تشکیل داده‌اند و ۱۴۱ نفر از آن‌ها مرد هستند.

۱۱- بررسی نمرات عملکرد مدیریت شهری در ارائه خدمات شهری

در ادامه‌ی نمرات خام عملکرد مدیریت شهری در ارائه خدمات شهری مورد بررسی قرار گرفته که نتایج آن در جدول ۳ آمده است. بررسی این نمرات بر اساس (سوالات ۱۶، ۱۷) پرسش نامه صورت گرفته است.

جدول ۳- توصیف نمرات عملکرد مدیریت شهری در ارائه خدمات شهری

ارائه خدمات شهر	زن	مرد	کل
میانگین	3.522	3.523	3.522
انحراف معیار	0.734	0.843	0.785
کم ترین	1.38	1.00	1.00
بیش ترین	5.00	5.00	5.00
دامنه تغییرات	3.62	4.00	4.00
تعداد	147	128	275

مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان

همان طور که مشاهده می‌شود تعداد کل افراد نمونه در این بخش ۳۶۹ نفر بوده است. افرادی که به سوالات این بخش به شکل کامل پاسخ داده‌اند ۲۷۵ نفر هستند که ۱۴۷ نفر از آن‌ها زن و ۱۲۸ نفر از آن‌ها مرد هستند.

۱۲- بررسی نمرات خام توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی

در ادامه نمرات خام توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی مورد مطالعه توصیفی قرار گرفت که نتایج آن در جدول ۴ آمده است. بررسی این نمرات بر اساس سوالات (۲۰ تا ۲۸ و ۷) پرسش نامه صورت گرفته است.

جدول ۴- توصیف نمرات توسعه فرهنگ شهرو شهرنشینی

کل	مرد	زن	توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی
3.3154	3.3170	3.3140	میانگین
0.79017	0.80715	0.77822	انحراف معیار
1.00	1.00	1.75	کم ترین
5.00	5.00	5.00	بیش ترین
4.00	4.00	3.25	دامنه تغییرات
304	138	166	تعداد

مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان

همان طور که مشاهده می شود تعداد کل افراد نمونه این بخش نیز ۳۶۹ نفر بوده است. افرادی که به سوالات این بخش به طور کامل پاسخ داده اند ۳۰۴ نفر می باشند که ۱۶۶ نفر از آن ها را زنان و ۱۳۸ نفر از آن ها را تشکیل داده اند.

در مجموع بر اساس اطلاعات به دست آمده؛ در همه سؤالات پرسش نامه پاسخ های داده شده توسط شهروندان، با حد مطلوب (زیاد) یا عدد (۴) فاصله دارد و بر طبق آزمون فرضیات، تایید فرضیات، نشان دهنده عدم موفقیت مدیریت شهری همدان در توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی است. همچنین با توجه به نمرات به دست آمده و بر اساس میزان پاسخ گویی شهروندان، از جداول فوق می توان چنین نتیجه گرفت که در بین متغیرهای توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی، مشارکت شهروندان، حفظ حقوق شهروندی و ارائه خدمات شهری، عملکرد مدیریت شهری همدان در ارائه خدمات شهری نسبت به سایر متغیرها بهتر و بالعکس در خصوص بالا بردن میزان مشارکت شهروندان نسبت به سایر متغیرها ضعیف تر می باشد و عملکرد این مدیریت در متغیرهای توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی و حفظ حقوق شهروندی در مراحل بعدی قرار دارند.

۱۳- پیش‌بینی مدل میزان تأثیر متغیرهای مشارکت شهروندان، حقوق شهروندی و ارائه خدمات شهری بر توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی

به طور کلی بر اساس میزان مشارکت شهروندان، حفظ حقوق شهروندی، ارائه خدمات شهری توسط مدیریت شهری می‌توان مدلی جهت پیش‌بینی توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی ارائه نمود.

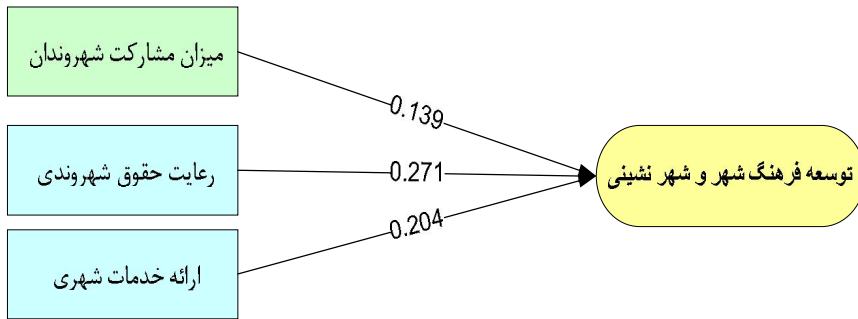
در این مدل از تحلیل رگرسیون چند متغیری با روش همزمان استفاده شده است. خلاصه‌ای از یافته‌های این تحلیل در جدول ۵ گزارش شده است. در این جدول مقادیر ضرایب رگرسیون b ، بتای استاندارد β ، مقادیر t و سطوح معناداری آن، ضریب تعیین (R^2)، ضریب تعیین استاندارد شده ($R^2 \text{ adj}$)، مقدار F و سطح معنی‌داری آن گزارش شده است.

جدول ۵- نتایج مدل رگرسیون برای پیش‌بینی توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی

p	F	adj. R	R ^۲	Sig	t	β	b	متغیر پیش‌بینی
0.000	48.080	0.476	0.487	0.012	2.537	0.139	0.171	مشارکت شهروندان
				0.003	3.025	0.271	0.340	حقوق شهروندی
				0.010	2.599	0.204	0.213	خدمات شهری

مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان

همان طور که در جدول مشاهده می‌شود بین متغیرهای «میزان مشارکت شهروندان»، «حفظ حقوق شهروندی»، «ارائه خدمات شهری» و توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی رابطه معنی‌دار و مستقیمی به دست آمده است. برای مشاهده بهتر این مدل پیش‌بینی نمودار مسیر، رسم و با عنوان نمودار ۵ گزارش شده است.

نمودار ۵- مدل پیش‌بینی توسعه فرهنگ شهر و شهرنشینی
(مأخذ: محاسبات آماری نگارندگان)

بر طبق این مدل: رابطه‌ی بین توجه به حفظ حقوق شهروندی و توسعه‌ی فرهنگ شهر و شهرنشینی توسط یک مدیریت شهری خوب نسبت به سایر متغیرها از اولویت بیش‌تری برخوردار است و در مراحل بعدی ارائه‌ی خدمات شهری مناسب و کافی متناسب با نیاز شهروندان و ارتباط و مشارکت شهروندان در اداره امور شهر قرار دارد که در توسعه‌ی فرهنگ شهر و شهرنشینی همدان تاثیرگذار است.

۱۴- نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

بر طبق آزمون فرضیه‌های پژوهش و تایید آنها و با توجه به کم‌تر بودن اعداد به دست آمده (کم‌تر از عدد ۴) نسبت به ملاک مورد نظر (عدد ۴)، نتایج پژوهش‌های میدانی بیانگر این است که:

- ساختار مدیریت شهری همدان از انسجام، انعطاف‌پذیری و کارآمدی لازم برخوردار نیست پس نیاز است مدیریت شهری جهت ارتقای فرهنگ شهر و شهرنشینی به جای بخشی به صورت بخش‌پذیر تعریف شود از این طریق هرم مدیریتی آن به دایره تبدیل می‌شود. و مدیریت ارشد به جای رأس هرم در مرکز سازمان قرار می‌گیرد. بخش‌های ستادی، نظام مدیریتی را در سراسر سازمان گسترده می‌کنند و بخش‌های خدماتی و میانی، خدمات خود را در اختیار بخش‌های نهایی که مسؤلیت تولید خدمات را به عهده دارند، قرار می‌دهند.

- اکثر شهروندان همدانی با مفهوم حقوق شهروندی آشنایی چندانی ندارند بنابراین آگاه‌سازی شهروندان با این مفهوم و آموزش و توانمندسازی آنان جهت ارتقای مهارت‌ها و کسب عادت‌های صحیح زندگی اجتماعی پیش‌شرط لازم در اداره امور شهر می‌باشد و این امر نیاز به

برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری اجتماعی دارد که مدیریت و حاکمیت شهری همدان می‌تواند در این خصوص بسیار تأثیرگذار باشد.

- با توجه به بی‌رغبتی شهروندان همدانی در امر مشارکت شاید بتوان چنین نتیجه گرفت که این موارد به دلیل رشد نیافتگی گروه‌های اجتماعی و نهادهای مدنی و نبود فرصت‌های لازم برای مشارکت شهروندان به سبب ضعف مدیریت شهری باشد که با افزایش اعتماد اجتماعی، روحیه همکاری و تقویت هویت جمعی فراگیر می‌توان به افزایش مشارکت داوطلبانه شهروندان امیدوار بود.

- از شرایط موفقیت مدیریت شهری همدان، هماهنگ کردن تصمیمات بین سازمان‌های مختلف تصمیم‌گیرنده و داشتن اختیارات لازم در استفاده از منابع، اجرا کردن تصمیمات و نظارت بر آن‌ها در شهر است که در صورت وجود یک مدیریت واحد، این شرایط به بهترین صورت برآورده می‌شود و مانع از هدر رفتن وقت و انرژی می‌گردد.

- با توجه به کمبود خدمات شهری متناسب با نیز شهروندان و به منظور ایجاد ظرفیت‌های جدید و توانمند ساختن شهر همدان، می‌توان چهار محور برای سیاست‌گذاری و مداخله مدیریت شهری برگزید. این محورها عبارتند از: ۱- بهبود اقتصاد شهری؛ ۲- تأمین بیش تر خدمات زیربنایی؛ ۳- مدیریت زمین؛ ۴- فقر زدایی. در کنار این چهار محور، توجه به محیط زیست که یکی از ارکان توسعه است نیز به مداخله صحیح مدیریت شهری نیاز دارد. و در این صورت می‌توان به توسعه‌ی فرهنگ شهر و شهرنشینی نزدیک شد.

۱۵- جمع بندی و نتیجه گیری نهایی

از کارآمدترین سازو کارهای مدیریت شهری برای رسیدن به مناسبات اجتماعی مطلوب و کاهش هزینه های وارده برشهر؛ توجه و برنامه ریزی جهت ارتقای فرهنگ شهر در بین کلیه شهروندان به طور خاص و شهروندان همدانی به طور عام می باشد.

آموزش و توانمندسازی شهروندان جهت ارتقای مهارت ها، کسب عادت های صحیح زندگی اجتماعی و به روز رفتارهای مطلوب شهروندی به ویژه در راه بهره گیری مناسبات از امکانات شهری از جمله ضرورت های مدیریت شهری در توسعه فرهنگ شهرنشینی همدان قلمداد می شود.

در مجموع بر طبق آزمون فرضیه های مطرح شده، مدیریت شهری همدان از ساختاری منسجم و کارآمد برخوردار نیست و وظایف محوله به سلسله مراتب مدیریت شهری از انعطاف

پذیری و مشارکت کمی برخوردار است و با توجه به ازدیاد جمعیت بر اثر مهاجرت روستائیان به شهر و اسکان غیررسمی آنان، بخش زیادی از این جمعیت در حاشیه شهر قرار گرفته و مدیریت شهری نتوانسته در ارائه خدمات و حفظ حقوق شهروندی به آنان و سایر شهروندان موفق باشد و به طور کلی توسعه‌ی شهر و شهرنشینی با توسعه فرهنگی-اجتماعی کمی همراه بوده است. علاوه بر موارد مذکور، به سبب ضعف مدیریت شهری و رشد نیافتگی گروه‌های اجتماعی و نهادهای مدنی؛ روحیه همکاری و مشارکت داوطلبانه شهروندان در اداره امور شهر رضایت‌مندانه نیست؛ و لازم است در این خصوص آموزش‌های موثری به شهروندان داده شود تا بتوان موانع مشارکت آنان را کاهش داد. تنها از طریق تقویت مشارکت و همکاری با سایر ارگان‌های دولتی و خصوصی، آگاهی از حقوق شهروندی، احترام به حقوق شهروندان، تعدیل در ارائه خدمات به شهروندان و بهبود شیوه‌های مدیریت مالی و اقتصادی در مدیریت شهری می‌توان کیفیت محیط زندگی شهروندان همدانی را تغییر داد و به توسعه‌ی فرهنگ شهر و شهرنشینی نزدیک شد.

منابع و مآخذ:

۱. بیگلری، ش. ۱۳۸۹. ارزیابی عملکرد مدیریت شهری در پایداری محله ای ناحیه ۲ شهرداری منطقه ۴ تهران. دکتر غلامرضا کاظمیان؛ کارشناسی ارشد مدیریت، دانشگاه تربیت مدرس. ۲۳۵ صفحه.
۲. پاپلی یزدی، م. رجبی سناجردی، ح. ۱۳۸۹. نظریه‌های شهر و پیرامون. چاپ چهارم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ۳۷۸ صفحه.
۳. پهرید، محمد، ۱۳۸۰، «استقرار مدیریت کیفیت جامع راهکار تحول نظام اداری شهرداری‌ها»، فصلنامه مدیریت شهری، ش ۸-۱۷.
۴. حافظ نیا، م. ۱۳۸۴. مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. چاپ یازدهم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ۳۳۳ صفحه.
۵. خالدی، ه. ۱۳۸۹. پایداری زیست محیطی باتاکید بر مدیریت مواد زائد جامد شهری (ارومیه). دکتر جمیله توکلی نیا ومهندس بتول مجیدی خامنه. کارشناسی ارشد مدیریت شهری؛ دانشگاه شهید بهشتی. ۲۰۳ صفحه.
۶. خزایی، م. ۱۳۸۷. نقش مدیریت شهری در توسعه فضایی شهر نهاوند بعد از انقلاب اسلامی. دکتر حسین عباسی نژاد. کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری؛ دانشگاه تهران. ۲۳۰ صفحه.
۷. دانشمند، فتنه، بهار ۱۳۸۹. «تقویت روحیه شهروندی در مدیریت کلان‌شهرها (مطالعه موردی: همدان)»، فصلنامه جغرافیایی آمایش، س ۳؛ ش ۸-۲۷. ۴۹-۲۷.
۸. دبیر، ع. ۱۳۹۰. طراحی مدل استقرار مدیریت یکپارچه شهری با رویکرد قابلیت (نمونه موردی: شهر تهران). دکتر غلامعلی طبرسا. کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی. دانشگاه شهید بهشتی. ۱۹۸ صفحه.
۹. سعیدی، ع. و همکاران (سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، مؤسسه فرهنگی و مطبوعاتی). ۱۳۸۷. دانشنامه مدیریت شهری و روستایی. مؤسسه فرهنگی، اطلاع رسانی و مطبوعات. ۲۲۰ صفحه.
۱۰. سازمان های مسکن و شهرسازی. ۱۳۹۰. مدیریت و برنامه ریزی؛ میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان همدان و سالنامه آماری سال ۱۳۸۵ استان همدان.
۱۱. شهرداری استان همدان، ۱۳۹۱.

۱۲. شکویی، ح. ۱۳۸۲. فلسفه‌های محیطی و مکتب جغرافیایی. انتشارات گیتاشناسی. ۲۷۸. صفحه.
۱۳. ضیافتی، ک. ۱۳۸۵. عملکرد مدیریت شهری در گسترش فیزیکی شهر بوکان. دکتر زهره فنی؛ کارشناسی ارشد مدیریت شهری، دانشگاه شهید بهشتی. ۲۱۲ صفحه.
۱۴. عباسی شکوهی، ح. ۱۳۷۹. بررسی نقش و جایگاه شوراهای اسلامی در ساختار مدیریت شهری در ایران. دکتر رفیعیان. کارشناسی ارشد مدیریت شهری؛ دانشگاه تربیت مدرس. ۲۴۶ صفحه.
۱۵. مالکی، ا. ۱۳۸۶. ارزیابی عملکرد طرح جامع شهر همدان با تأکید بر ابعاد کالبدی فضایی. کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد ملایر. ۱۷۸ صفحه.
۱۶. مزینی، م. ۱۳۷۸. بررسی ساختار مدیریت شهری در ایران. تهران: نشر مرکز مطالعات برنامه‌ریزی وزات کشور. ۲۸۶ صفحه.
۱۷. معاونت فرهنگی، اجتماعی و گردشگری شهرداری همدان. ۱۳۸۸. گزارش عملکرد حوزه معاونت فرهنگی، اجتماعی شهرداری همدان؛ شهرداری همدان.
۱۸. نورمحمدی، م. ۱۳۸۷. ارزیابی نقش آفرینی شورای شهر سلطانیه در مدیریت شهری (طی سالهای ۸۶-۷۷). دکتر زهره فنی. کارشناسی ارشد مدیریت شهری؛ دانشگاه شهید بهشتی. ۱۹۸ صفحه.

